

८. ऐसीं अक्षरें रसिकें

संत ज्ञानेश्वर (१२७५ ते १२९६) :

श्रेष्ठ संत. प्रज्ञावंत तत्त्वज्ञ. अलौकिक प्रतिभावंत कवी. सर्व जगाला सन्मार्गाचा संदेश देणारे संतकवी. तत्त्वज्ञान, आत्मविचार, साक्षात्कार, काव्यसौंदर्य, कल्पनावैभव आणि रसाळपणा या दृष्टीने त्यांनी लिहिलेला अजोड ग्रंथ म्हणजे 'ज्ञानेश्वरी' होय. 'अमृतानुभव', 'चांगदेवपासष्टी', 'अभंगगाथा' हे त्यांचे ग्रंथ सुप्रसिद्ध आहेत. तत्त्वज्ञान, भक्ती आणि काव्य यांचा अपूर्व संगम संत ज्ञानेश्वरांच्या रचनांमध्ये आढळतो. संत ज्ञानेश्वरांच्या लेखनातून त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे विलोभनीय दर्शन घडते. विनयशील वृत्ती, अतुलनीय गुरुभक्ती, असीम करुणा, मातृहृदयी वात्सल्य, अजोड रसिकता असे त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे विविध पैलू दिसून येतात.

प्रस्तुत ओव्यांतून मराठी भाषेविषयीचा अभिमान व्यक्त झाला आहे. अमृतापेक्षाही गोड असलेल्या मराठी भाषेविषयीची गौरवाची भावना आणि आपल्या शब्दसामर्थ्यावर असणारा सार्थ विश्वास व्यक्त करताना संत ज्ञानेश्वर म्हणतात, "माझ्या मराठीतून अमृताशीही पैज जिंकणारी अशी रसाळ अक्षरे मी निर्माण करीन." रसाळ बोलीत निर्माण केलेल्या या ओव्या म्हणजे मोठी मेजवानी आहे. या ओव्यांमध्ये रसाळ बोलांना दिलेली सूर्याची उपमाही विशेष परिणामकारक आहे.

माझा मराठाचि बोलु कौतुकें । परि अमृतातेंही पैजां जिंकें ।
ऐसीं अक्षरें रसिकें । मेळवीन ॥१॥
जिये कोंवळिकेचेनि पाडें । दिसती नादींचे रंग थोडे ।
वेधें परिमळाचें बीक मोडे । जयाचेनि ॥२॥
एका रसाळपणाचिया लोभा । कीं श्रवणींचि होति जिभा ।
बोलें इंद्रियां लागे कळंभा । एकमेकां ॥३॥
सहजें शब्दु तरी विषो श्रवणाचा । परि रसना म्हणे हा रसु आमूचा ।
घ्राणासि भावो जाय परिमळाचा । हा तोचि होईल ॥४॥
नवल बोलतीये रेखेची वाहणी । देखतां डोळ्यांही पुरों लागे धणी ।
ते म्हणती उघडली खाणी । रूपाची हे ॥५॥
जेथ संपूर्ण पद उभारे । तेथ मनचि धांवे बाहिरें ।
बोलु भुजाही आविष्करें । आलिंगावया ॥६॥

ऐशीं इंद्रियें आपुलालिया भावीं । झोंबती परि तो सरिसेपणेंचि बुझावी ।
जैसा एकला जग चेववी । सहस्रकरु ॥७॥
तैसें शब्दाचें व्यापकपण । देखिजे असाधारण ।
पाहातयां भावजां फावती गुण । चिंतामणीचे ॥८॥
हें असोतु या बोलांचीं ताटें भलीं । वरी कैवल्यरसें वोगरिलीं ।
ही प्रतिपत्ति मियां केली । निष्कामासी ॥९॥
आतां आत्मप्रभा नीच नवी । तेचि करुनि ठाणदिवी ।
जो इंद्रियांतें चोरुनि जेवी । तयासीचि फावे ॥१०॥
येथ श्रवणाचेनि पांगें- । वीण श्रोतयां होआवें लागे ।
हे मनाचेनि निजांगें । भोगिजे गा ॥११॥

(श्रीज्ञानेश्वरी, ६ वा अध्याय, ओवी क्र. १४ ते २४, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ प्रत)

(१) (अ) कृती करा.

संत ज्ञानेश्वरांच्या भाषेची
वैशिष्ट्ये

(आ) रसाळ बोलांचा विविध इंद्रियांवर होणारा परिणाम लक्षात घेऊन तक्ता पूर्ण करा.

इंद्रिये	परिणाम
(१) कान	
(२) जीभ	
(३) नाक	
(४) डोळे	
इंद्रियेतर-	
(१) मन	
(२) भुजा	

(इ) 'रसाळ बोल' आणि 'सूर्य' यांच्या कार्याच्या माध्यमातून खालील तक्ता पूर्ण करा.

रसाळ बोलांचे कार्य	सूर्याचे कार्य
(१)	(१)
(२)	(२)

(२) अर्थ स्पष्ट करा.

- (अ) माझा मराठाचि बोलु कौतुकें । परि अमृतातेंही पैजां जिंकें ।
(आ) वेधें परिमळाचें बीक मोडे । जयाचेनि ॥

(३) चौकटी पूर्ण करा.

- (अ) रसाळ बोलांला या रचनेत दिलेली उपमा
(आ) रसाळ बोलांचा इंद्रियांवर होणारा परिणाम
(इ) सर्व जगाला जागवणारा

(४) काव्यसौंदर्य.

खालील ओव्यांतील भावसौंदर्य स्पष्ट करा.

- (अ) ऐका रसाळपणाचिया लोभा । कीं श्रवणींचि होति जिभा ।
बोलें इंद्रियां लागे कळंभा । एकमेकां ॥३॥
- (आ) तैसें शब्दाचें व्यापकपण । देखिजे असाधारण ।
पाहातयां भावज्ञां फावती गुण । चिंतामणीचे ॥८॥

(५) अभिव्यक्ती.

‘मराठी भाषेची थोरवी’ तुमच्या शब्दांत लिहा.

(६) ‘ऐसीं अक्षरें रसिकें’ या रचनेचा भावार्थ तुमच्या शब्दांत लिहा.

*** भावार्थलेखन ***

‘भावार्थलेखन’ म्हणजे कवितेचे केवळ अर्थलेखन करणे नसून कवितेतील मध्यवर्ती कल्पना स्पष्ट व थोडक्या शब्दांत मांडणे होय. केवळ सरळ अर्थ किंवा शब्दशः अर्थ म्हणजे भावार्थ नव्हे. मूळ कवितेत अपेक्षित असणारा शब्दांच्या पलीकडचा अर्थ, तात्पर्यार्थ सांगणे म्हणजे भावार्थ होय. मूळ कवितेत आलेला विचार, भाव, कल्पना भावार्थलेखनात दुर्लक्षित व्हायला नको. कवितेतील मूळ विचारांचे प्रधान व गौण भाव सोप्या भाषेत आणि संक्षिप्त स्वरूपात मांडणे म्हणजे ‘भावार्थलेखन’ होय. भावार्थलेखनासाठी दिलेली कविता आकलनपूर्वक वाचून मुख्य मुद्दे टिपून ठेवावेत. त्यातील व्यक्त झालेल्या विचारांना, कल्पनांना, भावनांना संक्षिप्त आणि सोप्या भाषेत लिहिण्याची प्रक्रिया भावार्थलेखनात मोडते.

भावार्थलेखनासाठी मुद्दे—

- (१) काव्यरचनेच्या मध्यवर्ती कल्पनेचे सूत्र विचारात घेऊन विवेचन करणे.
- (२) काव्यरचनेतील दिलेल्या भागाचा तात्पर्यार्थ सांगणे.
- (३) मध्यवर्ती कल्पनेच्या स्पष्टीकरणार्थ वापरलेली प्रतिमा, प्रतीके इत्यादी उलगडून दाखवणे.
- (४) मूळ विषयाला पुढे नेणारा आशय (उदाहरणे, कल्पना इत्यादी.) स्पष्ट करणे.
- (५) विविध अर्थच्छटा, अर्थालंकार यांचे सौंदर्य स्पष्ट करणे.